

JÁNOS SZABOLCS

Szász János vagy Sachs von Harteneck? A nagyszebeni királybíró alakja az erdélyi német és magyar (dráma)irodalomban*

1.

Az utóbbi évek-évtizedek modern kultúratudományainak fókuszában egyre inkább az identitás és emlékezés összefonódásának kutatása, az emlékezés identitásteremtő hatásának vizsgálata áll. Maurice Halbwachs, Jan és Aleida Assmann, illetve Pierre Nora nyomán egyre több nemzeti kultúra törekszik arra, hogy megalkossa saját emlékezéskánonját, listázza azokat a „helyeket” (lieux), emlékműveket („monuments”), szövegeket, amelyek egy közösség kollektív, kulturális emlékezetét alkotják, amelyek közül jelen kutatás szempontjából kiemelkedően fontosnak minősül Étienne Francois és Hagen Schulze *Deutsche Erinnerungsorte* című háromkötetes munkája, valamint magyar viszonylatban az S. Varga Pál köré szerveződő debreceni kutatócsoport kiadványai, illetve Gyáni Gábornak az emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélésének viszonyrendszerét tárgyaló műve.¹ Bár a kultúratudományokban már a nyolcvanas évektől jelentkeztek olyan elméleti innovációk és módszertani megközelítések, amelyek tágabb összefüggéseiben, holisztikus alapokon próbálják értelmezni a térség létező és folyamatosan megnyilvánuló etnikai és nyelvi-kulturális heterogenitását, társadalmi és kulturális pluralitását, a legjelentősebb fordulat és paradigmaváltás kétségkívül Jan és Aleida Assmann-nak a kulturális és kollektív emlékezetéről felállított elméletrendszerre, illetve a *spatial turn* jegyében megjelenő különböző térelméletek „térhódítása” révén következett be.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Étienne FRANÇOIS und Hagen SCHULZE, Hg. v., *Deutsche Erinnerungsorte*, Bände I–III. (München: Beck Verlag, 2008) (negyedik kiadás; első kiadás: 2002); S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya és TAKÁCS MIKLÓS, szerk., *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Loci Memoriae Hungaricae*, (Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2013); Karl KATSCHTHALER, Donald D. MORSE, und S. VARGA Pál, *Loci Memoriae Hungaricae – The Theoretical Foundations of Hungarian 'lieux de mémoire' Studies – Theoretische Grundlagen der Erforschung ungarischer Erinnerungsorte*, (Debrecen: Debrecen University Press, 2012); GYÁNI GÁBOR, *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2000); PIERRE NORA szerk., *Les lieux de mémoire*, I–III. (Paris: Gallimard, 1984–1992).

A színházzal kapcsolatban Gerald Siegmund abból indul ki, hogy a színház nyilvános közönségi tér, amelyben emlékképek megjelenítése és kollektív befogadása történik meg, ami által a színház – közönségi intézményként – részt vesz egy kultúra emlékezetének kialakításában. Nyugati kultúránkban mindez a példázatszerű elbeszélések, az ún. „klasszikusnak” nevezett drámai szövegek révén valósul meg, amelyek a (nemzeti) történelem kiemelkedő eseményeit mint a múlt „kikristályosodási pontjait” (Pierre Nora) tematizálják, és ezáltal részt vesznek egy dinamikus identitásstruktúra fenntartásában.²

A drámáról szóló alapvető munkájában Manfred Pfister pedig azt a tézist fogalmazza meg, miszerint az irodalom – mint nyilvános kommunikáció – alapvetően társadalmi intézménynek tekinthető, mivel – mint a kommunikáció minden formája – feltételezi a normák és konvenciók előzetesen adott rendszerét, másrészt pedig a szövegek létrehozása, terjesztése és befogadása mindig egy adott közösség, társadalom kontextusában megy végbe. Definíciója szerint ez természetesen vonatkozik a drámai szövegeken keresztül megvalósuló kommunikációra is, sőt ez esetben mindez fokozott módon érvényes. Az előadászöveg ugyanis egy intézményi (színházi) keretben létezik, ez képezi létrejöttének szervezeti alapját, a befogadás kollektivitása pedig egyértelműbbé teszi a színház és a drámai szövegek társadalmi csoportokkal való kapcsolatát.³

A 18–19. századi erdélyi (magyar és német) színháznak központi szerepet tulajdonítottak a kollektív emlékezet alakításában, elsősorban olyan színdarabok előadása révén, amelyek az egyes közösségek múltját jelenítették meg a színpadon, megidézve a történelem különböző motívumait és szimbolikus alakjait. Szent István, Zrínyi, Mátyás király, Herman von Nürnberg, Sachs von Harteneck, Johannes Honterus színpadi figurái ugyanakkor a közös magyar-szász történelem mellett az egymástól gyökeresen eltérő, esetenként szembenálló emlékezetkultúrák működését is jól illusztrálják. Épp ezért fontos S. Varga Pálnak az emlékezhelyek összehasonlító vizsgálatáról megfogalmazott programja: „Itt az ideje, hogy a kutatás az emlékezetkultúrák összeütközéseinek, az egyes [...] nemzeti emlékezeteknek az összehasonlító vizsgálatára irányítsa figyelmét, elősegítve ezzel, hogy a kollektív emlékezet ne csupán a kollektív önmegerősítés, de a kollektív felelősségtudat és a nemzetek, csoportok közötti párbeszéd szerveként is működhessen.”⁴

2 Gerald SIEGMUND, *Theater als Gedächtnis* (Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1996), 69.

3 Manfred PFISTER, Manfred, *Das Drama. Theorie und Analyse*, 11. Auflage, (München: Fink, 2001).

4 S. VARGA, Pál, „Előszó”, in S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya és TAKÁCS Miklós, szerk., *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai. Loci Memoriae Hungaricae* (Debrecen: Egyetemi Kiadó, 2013), 9–22, 10.

2.

Az erdélyi szászok és székelyek számára az 1876-os év a közigazgatási reformmal, a megyék és járások újrafelosztásával együtt középkori nemzeti alkotmányuk és az általa garantált autonómia maradványainak felszámolását is jelentette: a székely székek feloszlásával párhuzamosan feloszlatták az erdélyi szászok önálló közigazgatási szervét, a szász univerzitást. Igaz, hogy ez utóbbi jogutódjaként egy alapítványt hoztak létre hasonló néven, de ez csak saját vagyónával, a szász közvagyonnal rendelkezhetett, és azt is az egykori Királyföld minden lakója javára, kizárólag kulturális célokra lehetett fordítani.⁵ Az államalkotó nemzet kisebbséggé válásának új helyzete, másrészt az egyre intenzívebbé váló magyar asszimilációs törekvések a szászok számára a politikai és kulturális elitben keserű csalódást okoztak a Habsburg-dinasztiával szemben.⁶

Az 1867 utáni három évtized történelmi eseményei, amelyek az erdélyi szászok politikai státuszára meghatározó befolyással voltak, az erdélyi német nyelvű irodalom alkotóinak érdeklődését a történelmi dráma felé irányították. A kedvezőtlen politikai körülményekre adott költői válaszként, valamint a nemzeti függetlenség megőrzésének szándékával egy olyan történelemképet mutattak fel, amely mintegy visszatükröz valamit abból a „bámulatos fegyelemből”, amely évszázadok során kialakult a Királyföldön. Ugyanakkor azonban ez a drámai költészet jól mutatja a szászok társadalmi-politikai valósága és az önmagukról, illetve a történelemről alkotott illuzórikus kép közötti feszültséget.⁷

Az erdélyi szászok ezen történelmileg motivált, példázatszerű önértékelése és önmegjelenítése Traugott Teutsch és Michael Albert drámai művében éri el a tetőpontját, akiknél ugyanakkor a fentebb már említett „meghökkenítő fegyelem” korlátai is megjelennek. Traugott Teutsch *Sachs von Harteneck* (1874) című

5 Konrad GÜNDISCH, „Streiflichter aus der Geschichte der Siebenbürger Sachsen“, in *Siebenbürgische Zeitung*, Folge 15 vom 30.09.2016. Quelle: <https://www.siebenbuenger.de/zeitung/artikel/kultur/17019-streiflichter-aus-der-geschichte-der.html> (Letöltés: 2021.02.12.).

6 Konrad GÜNDISCH, Wahrung der Eigenständigkeit trotz wechselnder Staatszugehörigkeit. Eine 850-jährige Geschichte im Überblick. In: *Siebenbürger Sachsen in Baden-Württemberg. 50 Jahre Landesgruppe der Landsmannschaft*. Ein trimediales Projekt: Buch, CD-ROM und Internet-Auftritt Herausgegeben von der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland e.V. Stuttgart: Landesgruppe Baden-Württemberg, 1999. Quelle: <http://www.siebenbuenger-bw.de/buch/sachsen/14.htm> (Letöltés: 2021.02.12.).

7 Siegfried HABICHER, Das deutsche Theater und die Bühnenliteratur Siebenbürgens von den Anfängen bis 1919. In: *Siebenbürger Sachsen in Baden-Württemberg. 50 Jahre Landesgruppe der Landsmannschaft*. Ein trimediales Projekt: Buch, CD-ROM und Internet-Auftritt Herausgegeben von der Landsmannschaft der Siebenbürger Sachsen in Deutschland e.V. Stuttgart: Landesgruppe Baden-Württemberg, 1999. Quelle: <http://www.siebenbuenger-bw.de/buch/sachsen/14.htm> (Letöltés ideje: 2020.12.14.).

műve a kezdetét jelenti a mintegy huszonöt éven át megjelenő történelmi drámák sorozatának: a *Die Flandrer am Alt, Harteneck* és *Ulrich von Hutten* Michael Albert tollából, a *Zwei Pilger im Osten* Martin Malmertől és a *Johannes Honterus* Traugott Teutschtól. Ezekben a művekben az olyan történelmi személyiségek, mint Hermann von Nürnberg vagy Harteneck olyan hősként jelennek meg, akik a szász nemzet szabadságáért harcoltak és/vagy áldozták fel magukat.

Az erdélyi szászok történetének egyik legismertebb alakja Johannes Zabanius, avagy Sachs von Harteneck, akinek tragikus sorsa az erdélyi szász irodalom egyik legtöbbször feldolgozott témája. Viszontagságos életútját Daniel Roth regényben,⁸ Traugott Teutsch,⁹ Michael Albert vagy Otto Fritz Jickeli¹⁰ drámában dolgozták fel. A magyar irodalomban is visszatérő motívum a nagyszebeni királybíró alakja: Bethlen Miklós (1642–1716) emlékirataiban Hartenecket következetesen Szász Jánosnak nevezi, és olyan arisztokrataként ábrázolja, akinek keserves véget kellett érnie, mert ellenségei győzedelmeskedtek felette. Nem szásznak, hanem arisztokratának látja, akinek olyan ellenségei vannak, mint a szerzőnek magának. Cserei Mihály (1667–1756) 1709-ben Brassóban elkezdett *Históriájában* a kor nyomorúságos viszonyait akarta leírni. Pozitív példaként említette a szász városok szorgalmas polgárait, akiket a magyaroknak utánozniuk kellene italozás, pazarlás és gőgös magamutogatás helyett. Cserei krónikájában Harteneck csak mellékszereplő, aki azért bukott el, mert egész életében csak intrikákat szőtt. A témát a „magyar történelmi regény atyja”, Jósika Miklós is feldolgozta a *Nagyszebeni királybíró* című regényében,¹¹ a szászok grófját bűnözőként ábrázolva.

Johann Zabanius (1664–1703), aki később mint a szászok grófja a Sachs von Harteneck nevet vette fel, a 17. század végén a szászok karizmatikus vezetője volt. Mint az erdélyi szász érdekek képviselője, kénytelen volt többfrontos háborút folytatni mind politikailag, mind katonailag, valamint manőverezni a román fejedelmek, a törökök, a császári helytartók, valamint a katonaság és a magyar nemesiség között.¹² Mivel tevékenysége során túl erősen támadta ez utóbbiak érdekeit, a nemesek csapdát állítottak neki, és az intrikának az áldozataként 1703. december 5-én Nagyszeben főterén kivégezték.

A Harteneck-téma különböző korokból származó irodalmi feldolgozásai a 17. századot mint az erdélyi (szász) történelem nyugtalan korszakát idézik meg, hisz ekkor – geopolitikai helyzetének köszönhetően – az Erdélyi Nagyfejedelemség egyre inkább a nemzetközi erőviszonyok neuralgikus pontjává vált: az Amszterdamban

8 Daniel ROTH, *Johann Zabanius, Sachs von Harteneck*, Politischer Roman (Hermannstadt: 1847).

9 Traugott TEUTSCH, *Sachs von Harteneck*. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen (Kronstadt: 1874).

10 Michael ALBERT, *Harteneck*. Trauerspiel in fünf Akten (Hermannstadt: W. Kraft, 1886).

11 JÓSIKA Miklós, *A nagyszebeni királybíró* (Budapest: Franklin-Társulat, 1853).

12 Ld. Konrad GÜNDISCH, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen* (München: Langen-Müller, 1998).

álnéven kiadott *Columba Noe cum ramo olivae sive (Olajágot viselő Noé galambja)* című röpiratában gróf Bethlen Miklós kancellár azt a tézist képviseli, miszerint Erdély az európai politikai egyensúly megteremtésének fontos tényezője, és épp ezért függetlenné kell válnia egy protestáns fejedelem uralkodása alatt. Ugyanakkor – és ennek ellenére – a törökök visszaszorítása után továbbra is 8000 fős jól szervezett császári hadsereg állomásozott az országban, a fejedelemség nyugati határvárai német megszállás alatt álltak, míg a Partiumban szerb segédcapatok tartózkodtak. A császári kormányzás adórendszere már 1701–1702-ben zavargásokhoz vezetett Erdélyben, Sachs von Harteneck János szebeni főkirálybíró tovább szította a rendi ellentéteket, amikor is a másik két náció rovására a szászok privilégiumait kívánta bővíteni. Ennek következtében az Erdélyben parancsnokló gróf Rabutin de Bussy tábornagy kivégeztette őt és a szászok jogaiért kiálló szász grófokat.¹³

3.

A Harteneck-téma első dramatikus adaptációjáról, Traugott Deutsch *Sachs von Harteneck* c. drámájáról az erdélyi szászok nemzeti drámaírója, Michael Albert írt recenziót, közvetlenül annak megjelenése után: a dicsérő szavak és a szerző költői tehetségének elismerése ellenére Albert kifogásolja a konfliktus hibás koncepcióját és annak kivitelezését. Albert szerint a darab legnagyobb hibája abban áll, hogy túlzottan a privát szférán belül marad, s ezáltal alig-alig emeli ki a főhős, Sachs von Harteneck történelmi jelentőségét:

Úgy tűnik, hogy kevésbé érződik ki Harteneck politikai jelentősége és szász atyafiai némettségéért viselt küzdelme, és ezáltal a tragikus hőssel való azonosulás, valamint a részvét, amelyet neki kellene felkeltenie, szintén csorbát szenved; Harteneck túl kevésbé emelkedik ki saját családi történetéből, és általában véve is túlságosan passzív. Mennyire szeretnénk volna őt például egy országgyűlési jelenetben szemtől szemben állva látni Bethlennel, és pedig még hazatérése előtt, a második felvonásban. A művészi vonatkozásokon túlmenően azonnal szembeötlött volna a feltűnő kapcsolat az ő harca és napjaink küzdelmei között. (Saját fordítás – J. Sz.)¹⁴

13 KÓPECZI Béla, szerk., *Erdély története – három kötetben* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986), 2: 894.

14 „Uns will es scheinen, als ob die politische Bedeutung Harteneck's und sein Kampf für das deutsche Volksthum seiner Sachsen zu wenig herausgekehrt sei und daß unter diesem Mangel die Teilnahme am tragischen Helden, mithin auch das Mitleid, das er erwecken soll, leide; er ragt zu wenig aus seiner Familiengeschichte heraus und steht überhaupt etwas zu passiv da. Wie gerne hätten wir ihn, etwa in einer Landtagsscene, Bethlen gegenüber gesehen, und zwar noch vor seiner Heimkehr, gleich im zweiten Akte. Vom künstlerischen Motive abgesehen wäre auch

A Teutsch-drámában hangsúlyozott hiányosságok egyfajta „korrekciójaként” Michael Albert 1884-ben hozzálátott saját Harteneck-drámája előtanulmányaihoz, és hamarosan elkészült saját műve tervezetével, majd 1886-ban nyomtatásban is megjelent a dráma szövege. Az anyag dramatizálása során elsősorban a hős karakterének és sorsának megformálása okozott komoly nehézségeket Albert számára, hisz tudvalévő, hogy Harteneck történelmileg hiteles alakja lényegesen különbözik attól a mártírrá stilizált, idealizált figurától, amely a szászok kulturális emlékezetében élt, és amelyet az ahhoz visszanyúló irodalmi hagyomány közvetített: Adolf Schullerus szerint a kiemelkedő személyiség túlburjánzásai – kötekedő, erőszakos jellem, érzéki szenvedély – éppoly dominánsak voltak, mint személyiségének valódi lényege. Az irodalmi tevékenységgel is büszkélkedő szász gróf harcias stílusának szemléltetésére Adolf Schullerus idéz is egy részletet Zabanius egyik, Bethlen erdélyi kancellár ellen intézett írásából:

Erdély valóban Bethlen hazája; de ebből az országból alig hozott magával mást, mint a származását; mert mesterkéltnél méltóságában olyan, mint egy spanyol; nyereségvágyában, mint egy holland; haszonszerzési eszközeinek megválasztásában, mint egy savoyai; hamis ígéreteiben, mint egy francia; monarchiaellenes elveiben, mint egy angol; szabadságvágyában, mint egy lengyel; féltékenységében, mint egy olasz; és így aligha érdemli meg, hogy másnak nevezzék, mint egy különös természetű minotaurusznak.¹⁵

Michael Albert drámájának középpontjában Harteneck belső és külső konfliktusa áll, a politikai és a családi szál összefügg egymással, de egyetlen cselekménybe olvad össze. A cselekmény helyszíne Nagyszében, ideje pedig az 1703-as év. Hartenecket 34 éves korában a szász nemzet grófjává és nagyszebeni királybíróvá választották, ám amikor 1702. május 23-án a nemesség adómentességének eltörlését és a székelyek egyenlő köztelherviselését követelte, magára zúdította a nemesség haragját. Az országgyűlés hazaárulás bűne miatt, a nagyszebeni

die frappante Beziehung jenes Kampfes zum Kampfe unserer Gegenwart unmittelbar in die Augen gesprungen.” Michael ALBERT, *Sachs von Harteneck. Ein Trauerspiel in fünf Aufzügen von T. Teutsch*, in: Stefan SIENERTH: *Kritische Texte zur siebenbürgisch-deutschen Literatur*. (München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1996), 102.

15 Saját fordítás. „Siebenbürgen ist zwar das Vaterland Bethlens; aber er hat von diesem Lande kaum etwas anderes als die Abstammung; denn er ist ein erkünstelter Grandezza ein Spanier, an Gewinnsucht ein Holländer, in der Wahl gewinnerzielender Mittel ein Savoiarde, in seinen auf Täuschung berechneten Zusagen ein Franzose, in antimonarchischen Prinzipien ein Engländer, in Verlangen nach Ungebundenheit ein Pole, an Eifersucht ein Italiener und verdient auf diese Weise kaum anders als ein seltsam gearteter Minotaurus genannt zu werden.” Adolf SCHULLERUS, *Michael Albert. Sein Leben und Dichten* (Hermannstadt: W. Krafft, 1898), 142.

magisztrátus pedig gyilkosságban való bűnrészesség miatt ítélte el. 1703. december 5-én az országgyűlés kimondta bűnösségét, és halálra ítélte.¹⁶

Politikájának alaptézise abban állt, hogy Erdély a romlásból csakis a nagyfejedelemségnek a Habsburg Birodalomhoz való csatolásával menthető meg. Magyarország és Erdély Habsburgok általi meghódítása és a birodalomhoz való csatolása a 17. század végén egyszersmind a nyugati kultúrkörből való kiszakadás reális veszélyének elhárulását is jelentette a két ország számára.

A politikai cselekményszálat az első felvonás csak exponálja, a konfliktus legfontosabb szereplői rövidre szabott képekben jelennek meg: a csüggedésbe süllyedt nép Schuller von Rosenthal, Segesvár polgármesterének képében; az ellenséges Bethlen-párt; Rabutin, az erdélyi császári haderő parancsnoka. Kiemelkedik közülük Harteneck, akinek legfontosabb politikai célja, hogy osztrák oltalom alatt az erdélyi szász nemzetet kiemelje a politikai mocsárból, és Erdélyt megmentse Európa számára. A dráma alapszituációjában egyik oldalon a Rabutinre és a gyáva nemzettársakra támaszkodó Hartenecket, a szászok grófját látjuk, a másikon pedig saját népének erkölcsi romlását, szövetségben a Bethlen kancellár által képviselt ellenséges magyarsággal. Ebben a jelenetben ismerjük meg Harteneck politikai programját:

Ott Ausztria,
itt Ázsia, – ez a nap jelszava.
[...] Európa győzelméről van szó
Ázsia felett. Kibomlanak Ausztria zászlói
A zsenge hajnalpírban,
És diadalkiáltása visszhangzik a Pontusig; –
De az új kor születése
Csak lassan és kínok közepette zajlik.
A török elszakított minket a Nyugattól,
És komor alkony árnyékát vetette
Évszázadok óta ezekre a tájakra... (H I/8)¹⁷

16 Megj.: A továbbiakban a drámából vett idézetek forrásmegjelölésekor Albert *Harteneck*jét rövidítve, *H* kezdőbetűvel jelölöm, megadva az adott felvonás és a jelenet számát is. Mivel a drámanak nincs magyar fordítása, a későbbiekben az idézeteket saját fordításban közlöm a tanulmány főszövegében.)

17 Dort Oesterreich, / Hier Asien, – das ist die Tages Losung. / [...] es gilt den Sieg / Europas über Asien. Oest'reichs Fahnen / Entrollen sich im jungen Morgenroth, / Und bis zum Pontus schallt sein Siegesruf; – / Doch die Geburt der neuen Zeit vollzieht / Sich langsam nur und unter Todeskämpfen. / Der Türke riß uns ab vom Abendland / Und warf den Schatten trüber Dämmerung / Jahrhunderte hindurch auf diese Fluren... (H I/8)

Amint Simon Hadler a *Habsburg neu denken* kötetben megjelent, *Feindschaften című* tanulmányában is rámutatott, a Habsburg Birodalom története ellenségeskedések története is:

Az Oszmán Birodalom elleni háborúk során nagyon egyértelműen megmutatkozott, mit jelent a Habsburgok ellenségének lenni. Ellenség volt mindenki, aki hatalmukat fenyegette – de miután a fenyegetés megszűnt, az ellenségről alkotott elképzelések is veszítettek élükből. Így képviselhette az Oszmán Birodalom évszázadokon keresztül a külső ellenség ideáltípusát, ám bukását a két egykor ellenséges birodalom – a Habsburgoké és az oszmánoké – szövetségesként érte meg. Ez azonban semmit sem változtatott a tényen, hogy a Habsburgok emlékezetében a törökök továbbra is ellenségként jelentek és jelennek meg.¹⁸

Hadler szerint a múltbéli katonai konfliktusoktól való félelem és rettegés felidézése és aktualizálása a jelenben lehetővé teszi a félelem azon tárgyának, annak az ellenségnek a megnevezését, amely a bizonytalanság korszakaiban kielégíti az egyszerű magyarázatok és világos ellentétek iránti elementáris igényt, és ezáltal újra helyreállíthatja a világ rendjét. Ily módon a felidézett háborús múlt biztosíthatja a nyersanyagot a jelenlegi konfliktusok strukturálásához és emocionalizálásához a legkülönfélébb történelmi körülmények között, ami által az egykori külső ellenségképek átvitele aktuális, belső ellenségeknek kikiáltott személyekre és csoportokra is lehetségessé válik.¹⁹

A törökök emlékezetének revitalizációját és funkcionalizálását jól illusztrálja Albert *Harteneckje*, ahol a valójában belső ellenség külsővé, idegenné alakul át, amikoris Schuller von Rosenthal segesvári polgármester turbánszerű fejfedővel és övében fegyverrel jelenik meg a színpadon. Alakját – közvetve – egy segesvári szász polgár jellemzi:

18 Saját fordítás. „In den Kriegen gegen das Osmanische Reich zeigte sich in aller Deutlichkeit, was es bedeutete, ein Feind Habsburgs zu sein. Feind war der, der die Herrschaft bedrohte – war die Bedrohung jedoch gebannt, dann verlor auch die Vorstellung von Feindschaft an Schärfe. So stellte das Osmanische Reich über Jahrhunderte den Idealtypus des äußeren Feindes dar, ihr Ende fanden die beiden Kontrahenten – Habsburger und Osmanen – dann als Verbündete. Das änderte nichts daran, dass letztere als Feinde in Erinnerung behalten wurden und immer noch werden.” Hadler, Simon: *Feindschaften*. In: Johannes FEICHTINGER und Heidemarie UHL, *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2016), 62.

19 Uo., 63.

Igen, a jelleme teljesen török.
 Konstantinápoly vitte vitte őt iskolába,
 majd a szultán udvarában nőtt fel.
 Kedvencévé lett a hadifogoly fiú
 A török császárnak. (H I/8)²⁰

Schuller von Rosenthal a szászokat ellenségként írja, jogaikkal és kiváltságaikkal együtt: „Mit érdekelnek engem a szászok és jogaik? / Zsarnokok vagytok, kis gyilkosok...” (H I/9)²¹

A dráma második felvonásának középpontjában az országgyűlési jelenet áll, amelyet Albert hiányolt Teutsch drámájából, és amely Hartenecket teljes politikai hatalmában és személyes erejében jeleníti meg. Bethlen eltökéltnek mutatkozik abbéli szándékában, hogy félreállítsa az útjából Hartenecket, mert véleménye szerint a szász gróf az egyetlen, aki Erdélyt Ausztriához akarja csatolni: ha ő elesik, Erdély megmenthető mint „erős vár, amelyen Magyarország zászlója lobog” (H II / 2). Az ebből a helyzetből kibontakozó vitában Harteneck felülemelkedik a tárgyalás konkrét témáján, és visszatér az alapvető politikai kérdéshez:

Európa elszakad Ázsiától; rothadásba
 És sötétségbe süllyed az egyik világ,
 Amellyel minden tagunkkal összefonódtunk,
 Míg a másik a hajnalpírban izzik.
 Ausztria karjaival emel keblére Európa minket,
 mint koldus gyermekeket. (H II/5)²²

Itt csak utalhatunk arra, hogy a Karl Emil Franzos által meghonosított Fél-Ázsia (Halb-Asien) koncepciója épp ekkor éli népszerűségének első korszakát: Franzos felfogása az európai-ázsiai szembenállásról alapjában erkölcsi-kulturális eredetű, amelynek értelmében az elmaradott Kelet-Európával, „ahol minden mocsár”, és ahol „nem virágozik a művészet és a tudomány”, szembeállítja azokat a vidékeket, „amelyek fölött a kultúra napja világít”, és a folyamatos művelődés általános receptjeként

20 „Ja, türkisch ist sein Wesen ganz und gar. / Constantinopel nahm ihn in die Schule, / denn an dem Hof des Sultans wuchs er auf. / Der kriegsgefang'ne Knabe ward der Liebling / Des Türkenkaisers.” (H I/8)

21 „Was kümmern mich die Sachsen, was ihr Recht? / Tyrannen seid ihr, kleine Halsabschneider...” (H I/9)

22 Von Asien löst Europa sich; in Fäulniß / Und Finsterniß versinkt die eine Welt, / In die wir verstrickt mit allen Gliedern, / Indeß die and're glüht in Morgendämmer. / Durch Oest'reichs Arme zieht Europa uns / An seine Brust empor wie Bettelkinder.”(H II/5)

a „német szellem fokozott jelenlétét” ajánlja.²³ Nemcsak a dráma alapötlete, vagyis Ázsia (Kelet) és Európa (Ausztia) szembeállítás, hanem Michael Albert szóhasználat is emlékeztet egyes helyeken Franzos koncepciójára.

Michael Albert drámájának intenciója, hogy Harteneck szász grófot komplex személyiségként ábrázolja: azt a Hartenecket akarja megörökíteni, aki a szászok kulturális emlékezetében saját politikai-kulturális törekvéseik megtestesítőjeként jelenik meg. A jelen értelmezés keretei között mindenképp kiemelendő, hogy a Harteneck-figura dramatizálásának nehézségei azzal a jelenséggel is összefüggésbe hozhatóak, amelyet Aleida Assmann emlékezetkonkurenciaként (Erinnerungskonkurrenz) definiál:

Általánosságban elmondható, hogy az emlékezetkonkurenciák alapja az emlékezet hiányos volta és az ezzel összefüggő beválasztási és kizárási kritériumok. A 19. század óta a büszkeség a fokmérője annak, hogy mire érdemes emlékezni. Az emlékezet a győzelmeket őrzik meg, míg a vereségek az elhallgatás és a felejtés sorsára jutnak. [...] A győzelemnek és a vereségnek ezen különböző perspektívái alkotják az emlékezetkonkurencia elsődleges formáját, amelyet a nemzeti emlékművek szimbolikus jelei örökítenek meg.²⁴

A kulturális emlékezetben tárolt ambivalens Harteneck-figura mintaszerűen jeleníti meg az emlékezetkonkurenciák két formáját: egyrészt az emlékezetkonkurencia a különböző történelmi narratívákból és értelmezési küzdelmekből fakadó, nemzeti belüli feszültségekből jön létre,²⁵ ami esetünkben Harteneck és Rosenthal, illetve Harteneck és a szászok viszonyában nyilvánul meg.

Másrészt az emlékezetkonkurenciát két nemzeti perspektíva összeütközéseként is értelmezhetjük, amely a győzelem és a vereség ellentétéből fakad.²⁶ Erre az utóbbi esetre Harteneck alakjának ellentmondásos, sőt egymást kizáró erdélyi német, illetve

23 Erről bővebben lásd: KOMÁROMI Sándor, „Bukovinai németzsidó hagyományok, csernovici költők”, *Kisebbségkutatás* 9, 1. sz., (2000): 118–123.; Corbea-Hoisie, Andrei: Halb-Asien. In: Johannes FEICHTINGER und Heidemarie UHL, *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2016), 75–76.

24 Saját fordítás. „Allgemein gesprochen beruhen Erinnerungskonkurrenzen auf notorischem Platzmangel im Gedächtnis und den damit verbundenen Ein- und Ausschlusskriterien. Seit dem 19. Jahrhundert gilt der Stolz als allgemeine Richtlinie für das Erinnerungswerte. Siege wurden in Erinnerung gehalten, während Niederlagen mit Schweigen übergangen und vergessen wurden. [...] Diese unterschiedlichen Perspektiven von Sieg und Niederlage bilden eine primäre Form von Erinnerungskonkurrenz, die in der symbolischen Zeichensetzung nationaler Denkmäler stabilisiert wird.” Assmann, Aleida: Erinnerungskonkurrenzen. In: Johannes FEICHTINGER und Heidemarie UHL, *Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa* (Wien–Köln–Weimar: Böhlau Verlag, 2016), 52.

25 Uo.

26 Uo.

erdélyi magyar irodalmi reprezentációi a legjellemzőbbek: míg az erdélyi szász irodalom Hartenecket nemzeti hőssé stilizálja, addig a magyar irodalmi művekben alakja rendkívül negatív színben, mint diktátor, cselszövő és lelkiismeretlen csábító jelenik meg.

Az erdélyi szász történetírás főáramával ellentétben Szádeczky Lajos a báró Apor Péter hagyatékából származó paszkvillusok kritikai jegyzeteiben Harteneck kivégzését elsősorban nem a magyar nemességgel való konfliktus következményének tekinti, hanem egyrészt Rabutin császári tábornok politikai törekvésével magyarázza, amelynek értelmében Erdélyt minden eszközzel, akár állami terrorral is osztrák ellenőrzés alatt akarta tartani II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának előestéjén; másrészt pedig Harteneck bukásának motivációját a királybíró személyiségében látja, különféle gonoszságokat, erőszakoskodást, zsarolást és fajtalanságot tulajdonítva neki. Szádeczky elsősorban Schuller von Rosenthal, Segesvár polgármesterének kivégzését, valamint gyilkosságokra való felbujtást (pl. Karl Ludwig d’Acton, Rabutin segédtsíztje, valamint a magyarul Hadnagy János néven ismert Adam Hans ellen stb.) jelöli meg Harteneck legfőbb bűneiként; emellett a paráználkodás vádját is említi (pl. erkölcstelen szerelmi viszony saját testvére menyasszonyával, akit később abortuszra kényszerített). Mindezekén túl Harteneck erőszakot alkalmazott Szentpáli Ferenc ellen is, amikor Vizaknán (németül: Salzbrich/Salzburg) felgyújtatta Szentpáli csúrjeit és asztagjait, magát Szentpált pedig meglövette.²⁷

A Harteneck-témát feldolgozó magyar történelmi és irodalmi művek általában negatív, elítélő hangvétele továbbá azzal is magyarázható, hogy a szász gróft a magyar nemesség ősellenségének tekintették, aki különféle „nagy machinációkkal” akart előnyöket szerezni nemzetének; politikai tevékenysége ugyanakkor a magyar nemesség számára kiváltságaik korlátozását jelentette.²⁸ Harteneck személyisége ugyanakkor magánemberi mivoltában is felkeltette a magyar irodalom több alkotójának érdeklődését, gondolhatunk itt olyan szerzőkre, mint a költő Szentpáli Ferenc, az emlékiratíró Bethlen Miklós vagy a regényíró Jósika Miklós, aki *A nagyszzebeni királybíró* címmel dolgozza fel a Harteneck-történetet.²⁹

27 Ld.: „Gúnyvers Szász János királybíróról”, in SZÁDECZKY Lajos, szerk., *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*, 1. kötet. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1903), (Magyar történelmi emlékek – Monumenta Hungariae Historica 36), 491–496.

28 BALOGH F. András, *Die Siebenbürger Deutschen in der ungarischen Literatur*. In: Gündisch, Konrad – Höpken, Wolfgang – Markel, Michael (Hg.): *Das Bild des Anderen in Siebenbürgen. Stereotype in einer multiethnischen Region*. (Köln–Weimar–Wien: Böhlau, 1998), 285–316, 288.

29 Harteneck kivégzéséről gróf Bánffy György számol be egy gróf Kálnoki Sámuelnek 1703. december 6-án Bécsbe küldött levelében: „Szász Jánost tertia praesentis az szebeni tanács megszenteltíázván sok gonosz cselekedetiért, ú.m. gyilkosságáért, sicariusságáért, paráznaságáért és ördöngösökkel való correspondentiáiért s több gonoszságáért, mineműek talám soha Erdélyben nem találtattak s még másutt is: lett oly deliberatuma, hogy elsőbben lófarkon meghordoztatván, üssék el fejét és

Szentpáli Ferenc (1651–1713), akinek gúnyverseit Szádeczky Lajos tette közzé Apor Péter irodalmi hagyatékának részeként, Harteneck egyik legádázabb ellenfele volt, a fentebb már említett okok miatt. A nemesség akkor divatos paszkvillusköltészetének képviselőjeként Szentpáli élesen, sőt durván támadta ellenfelét: Harteneck tárgyalása alatt 24 szakaszos paszkvillust írt a királybíró személyéről, akit többek között Eperjesből érkezett szökevényként, kolduló szlovákként aposztrofált, mintegy megfejelve mindezeket a *canis filius*, a *bos inter vaccas* megnevezésekkel.

*Joannis Sachs alias Tót János pasquillus
authore Szent Páli.*

Kriva havassának keserű gombája,
Sodoma mellett nőtt Tantalus almája,
Szász szívét emésztő Titius kányája,
Rajtok hóhérkodó lüderczes bírāja;

Pap kotlotta, henger erkölcsű spurius,
Vipera csögéből szottyant fene virus,
Hestneken kölykezett tót canis filius,
Bitangfalván termett kénkő Czabanius;
[...]

Holott egy tót papné méhéből származtál,
Rebellis Tökölyi udvarában laktál,
S ott venusi nótát, mint csalfa dúdoltál.
Neki kerítője s Czintziussa (*igy!*) voltál.

Nemzetteddel edgyütt, jól tudgyák, haricskán
Nőttél fel, abájdos tótok között korpán,
Eperjesről apád egy ökör talyigán
Hoza be Szebenbe és úgy lól ott Amán.

kerékre tételessék; de az lófarkon való hordoztatást hagyván, ob respectum consilarii gubernii; osztán ugyanaz nap az Hadnagy János megöletéseért és annak személyében az ő felsége grationalisának megtapodásáért in crimen laesae Maiestatis való kereseti az direktornak per status regni adjudicáltatván és in nota infidelitatis convincáltatván, tegnap ú.m. 5-ta Decembris délyesti harmadfél óra tájban az piaczon feje vétetett.“ In: *Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752)*. 1. kötet. SZÁDECZKY Lajos, szerk., (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1903), (Magyar történelmi emlékek – Monumenta Hungariae Historica 36), 491–496, itt: ?S. 492–493.

Mert az jámbor szászok, Luts. Bakos Tóbiás
 Nótáriussá tének, gondolák vagy Pallas,
 Holott is közöttök, mint bos inter vaccas,
 Lóll Frank Bálint mellett lélekvesztő abbas.
 [...]

Azonközbe köztök mindaddig forgódál,
 Kiralybírószágban valamíg becsúszál,
 Abban olyan ravasz, csalárd ördög valál,
 Hogy feslett étellel mindent meghaladál:

Rút, parázna, tolvaj, gyilkos, istentelen.
 Hamishitű, hazug, lator, embertelen,
 Az statusok között koczódo szemtelen,
 Dér-dúr, lélek nélkül, szörnyű rút s kegyetlen.
 [...]

A sátán ült akkor a szász tribunálban.
 Mikor te beléptél kiralybírószágban.
 Mert edgyik szemeddel balul statusokban,
 Más szemeddel nézel az Corpus Jurisban

Példa Hadnagy János erre, más rendekkel,
 Kolosvári Dávid, nemes személyekkel,
 Kiket törvénytelen megöltél fegyverrel,
 Sokaknak élteket fogyattad méreggel.
 [...]

Látták ezt Pap János, Verder, Rufus, Kinder,
 Safarina höldgyed, ó rút gyilkos ember,
 De mivel feltetszett mostan az November,
 Készül az nyakadra fényes vasheveder.

Méltán, mivel társa voltál az ördögnek,
 Hasznoson szolgáltál amaz Lucipernek,
 Véghetetlen kárt től mindennemű rendnek.
 Hogy törben akadtál, hála az Istennek.³⁰

30 Br. Apor Péter verses művei és levelei (1676–1752). 1. kötet, szerk. SZÁDECZKY Lajos (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, 1903) (*Magyar történelmi emlékek – Monumenta Hungariae Historica* 36), 491–496.

A magyar paszkvillusköltészetéről szóló tanulmányában Varga Imre már 1963-ban rámutatott, hogy Szentpáli és Harteneck konfliktusa elsősorban személyes, anyagi okokra vezethető vissza, a nemzeti szempont itt másodlagos.³¹

A győzelem és a vereség viszonya és ezáltal az emlékezetkonkurencia mint két nemzeti perspektíva polarizációja Albert Harteneck-drámájában is több szempontból értelmezhető: reálpolitikai szempontból, azaz Bethlen szemszögéből nézve Harteneck és az általa megtestesített szász törekvések vereséget szenvedtek. Ezt már a második felvonás viharos országgyűlési jelenete is előre jelzi, ahol Bethlen nemcsak Harteneck politikai ellenfelének vallja magát, hanem elvitatja a szász gróf és az általa képviselt nemzet nagyságát:

Félre az utamból ezzel a Harteneckkel [...].
Még megmenthetjük Erdélyt magunknak,
Mint erős várat, melyen Magyarország zászlaja lobog,
Amíg Magyarország megéri a feltámadásra.
Harteneck örökre Ausztriához köt minket,
Ha szabad kezét adunk neki.
A parányi kis nép parányi embere,
Túllépi a határait, és el kell buknia. (H II/2)³²

Rabutin ugyanakkor egyetért Harteneckkel abban, hogy Ausztria hatalmát Erdélyben meg kell szilárdítani:

Erdélynek biztonságban kell maradnia,
ez az én gondom. [...]
A szászok szilárdan állnak Ausztria mellett;
A vezérük Harteneck.³³

A császári tábornok azonban semmiképpen sem kívánja ezáltal megteremteni az erdélyi szász nemzet belső fejlődésének feltételeit, hanem csak Ausztria hatalmának növekedését akarja elérni. Számára Erdély is olyan tartomány, mint bármelyik másik, a potenciális politikai partnerek etnikai hovatartozása is lényegében közömbös

31 VARGA Imre, „A nemesi verses pasquillus (Szentpáli Ferenc)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* (1963): 287–302.

32 „Mir aus dem Weg muß dieser Harteneck; [...] / Noch können Siebenbürgen wir uns retten, / Als feste Burg, draus Ungarns Fahne weht, / Bis Ungarn reift zu seiner Auferstehung. / Für immer schweißt uns Harteneck an Oest'reich, / Wenn seine Hände frei wir walten lassen. / *Der kleine Mann des winzig kleinen Volkes*, / Er übersteigt sein Maß, und er muß Fallen.” (H II/2)

33 „Siebenbürgen muß / Gesichert bleiben, das ist meine Sorge. [...] / Für Oest'reich stehn'n die Sachsen fest und sicher; / Ihr Haupt ist Harteneck.” (H II/1)

számára. Ennek megfelelően a Harteneck vagy Bethlen közötti választás nem etnikai indíttatású: úgy dönt – az államérdekkel való látszólagos összhangban – hogy a német Hartenecket áldozza föl:

Bethlent ki kell engesztelni;
Ezért feláldozom neki Hartenecket,
És így biztosabban járjuk majd közös utunkat.
Ezzel a lépéssel Ausztria győz;
A gyűlölet elhal, és béke költözik az országba. (H III/4)³⁴

Ezt az áldozati perspektívát Harteneck is magáévá teszi, aki magát a politikai konjunktúra áldozatának állítja be.

A ti ügyetekért éltem
És harcoltam; rátok és a fajtátokra
nem lehet számítani. Bécs áldozott fel engem.
(Fájdalmasan megindulással)
Ó Ausztria! [...]
A sors az én véretem akarja, nem a népét. (H III/5)³⁵

És éppen ebben az utolsó pillanatban a dráma átértelmezi Harteneck halálát: áldozata *sacrificiummá* válik, amelynek értelmében a szászok grófja azért hal meg, hogy a népe tovább élhessen. Így végül ő dicsőül meg, bukása – a szászok szemszögéből – Bethlen és Rabutin fölötti erkölcsi győzelemmé lényegül át.

Harteneck, aki a különböző hatalompolitikai érdekszférák összeütközésének közepette zavaró tényezőként jelenik meg, és akit épp ezért ki is iktatnak, assmanni értelemben vett hősi áldozattá (*Opferheld*) válik.³⁶ Azáltal, hogy Harteneck az ellenfeleivel való harcban leli halálát, aktív hőssé, mártírrá válik, aki önmagát áldozza fel: a dráma végén Hartenecket kétszer is elítélik, az országgyűlés mint hazaárulót, a nagyszebeni magisztrátus pedig mint gyilkosságban való tettestársat. Ez esetben Harteneck egyrészt egy koncepció per, másrészt pedig a nagyszebeni magisztrátus

34 „[V]ersöhnt muß Bethlen werden; / Er wird es wenn ich Harteneck ihm *opf're*, / Und sich'rer wandeln uns're Wege wir. / Mit diesem Schritt hat Oesterreich gesiegt; / Der Haß erlischt, und Friede wird dem Land.” (H III/4)

35 „Für Eure Sache lebt' / Und kämpft' ich; ein Verlaß ist nicht aus Euch / Und Euresgleichen. Wien hat mich geopfert. / (*Schmerzlich bewegt.*) / O Oesterreich! [...] Das Schicksal will mein Blut, nicht das des Volkes.” (H III/5)

36 Ld. Aleida ASSMANN, *Das neue Unbehagen an der Erinnerungskultur. Eine Intervention* (München: C.H. Beck, 2013), 142–180.

kétes ítéletének szenvedő áldozatává (*Leidensopfer*) válik,³⁷ akit inkriminált tetteitől függetlenül félre kellett állítani. Harteneck alakjában azonban egy harmadik áldozattípus is megjelenik, amennyiben Harteneck önnön bűneinek áldozatává (*Opfer der eigenen Verbrechen*) is válik.³⁸ Bethlen már a 2. felvonásban rámutat Harteneck jellemének gyengeségeire:

A nemzettársaiddal való egyetértést feláldozod
becsvágyadért és ábrándjaidért. (H II/5)³⁹

A 3. felvonásban a többszörösen megsértett és megalázott feleség még egyértelműbben vádolja Hartenecket, a könnyelmű férjet:

Ó Harteneck! [...]
Oroszlán voltál,
És most bárány vagy – egy áldozati bárány. (H III/3)⁴⁰

4.

Összefoglalásként elmondható, hogy Michael Albert művében Sachs von Harteneck a 19. század végének összetett figurájaként jelenik meg, aki különböző, esetenként egymásnak ellentmondó hatalmi-politikai érdekek kereszttüzében áll. A bukása tragikus, de ugyanakkor szükséges is: meg kell halnia, nem élhet tovább, mert alakja egyrészt politikailag problematikus, másrészt pedig erkölcsileg is megkérdőjelezhető. Albert modern mártírdramaként értelmezett művét csak 1894. június 29-én mutatták be segesvári műkedvelők, a szerző emléktáblájának leleplezésekor. Adolf Schullerus szerint a darab elváráshorizontját és befogadási mechanizmusait a „nemzeti feladat büszkeségérzete” és a „belső romlástól való félelem” fogalmi határozták meg.⁴¹

Aleida Assmann szerint a múlt negatív vonatkoztatási pontjaira való egyoldalú koncentráció általában összefügg az áldozati narratíva előnyben részesítésével, amennyiben a szenvedést a közösség értékes tulajdonává és szimbolikus tőkéjévé nyilvánítják, miközben az ilyen áldozati narratívák mögött nemcsak a kisebbségek

37 Uo.

38 Uo.

39 „Die Eintracht mit den Landesgenossen opfert / Ihr Eurem Ehrgeiz, Eueren Träumereien.” (H II/5)

40 O Harteneck! [...] / Du warst ein Löwe, / Und nun bist du ein Lamm – ein Opferlamm. [...] (H III/3)

41 SCHULLERUS, *Michael Albert...*, 171.

túlélésének és identitásuk megőrzésének stratégiája, hanem a nosztalgikus fásultság és a kollektív önelégültség irányába mutató tendencia is megbújhat.⁴² Ezért nem meglepő, hogy Albert *Harteneck*jét a korabeli kritikusok saját koruk politikai küzdelmeinek kivetítéseként értelmezték, mint például a színháztörténész Eugen Filtsch:

Felriadva az ábrándos idők biztonságos, kényelmes nyugalmából, a jelen harcainak veszélyei között, nemzetünk a legmélyebb felindultság állapotában van. [...] A tragédia, amelyet Albert itt felmutat, egy emlékkép szűkebb hazánk múltjából, nehéz, mindent eldöntő harcok képe, amely kiválóan alkalmas arra, hogy a mai nemzedéket bátorítsa, és az egyént az önmegtagadás fenségés szellemével töltsse el a nemzeti közösség szolgálatában.⁴³

Résumé

Les théâtres – hongrois et allemands – de la Transylvanie des XVIII-XIXes siècles ont joué un rôle central dans la formation de la mémoire collective, principalement par la représentation des pièces qui ont mis en scène le passé de certaines communautés, ont évoqué quelques figures symboliques de l'histoire. Les personnages de Saint Étienne, Zrínyi, Mathias Ier, Herman von Nürnberg, Sachs von Harteneck, Johannes Honterus illustrent bien non seulement l'histoire commune des Saxons et des Hongrois, mais en même temps le fonctionnement des cultures de la mémoire opposées également.

L'un des personnages les plus connus de l'histoire des Saxons de Transylvanie est Johannes Zabanius, soit Sachs von Harteneck. L'objectif de la présente étude est d'examiner la représentation de cette figure dans les drames transylvains hongrois et allemands.

42 ASSMANN, *Das neue Unbehagen...*, 143–144.

43 Saját fordítás. „Aufgeschreckt aus der sicheren, behaglichen Ruhe bald verträumter Zeiten durch die schweren Gefahren, die ihm in den Kämpfen der Gegenwart drohen, ist unser Volk in einem Zustand innerster Bewegung. [...] Die Tragödie, welche Albert uns hier bietet, ist wieder ein Bild aus der Vergangenheit unseres engern Vaterlandes, ein Bild schwerer, entscheidungsvoller Kämpfe, gar wohl geeignet, auch das gegenwärtige Geschlecht in den seinen zu ermutigen und den Einzelnen mit dem Geist erhabener Selbstverleugnung im Dienste der Volksgemeinschaft zu erfüllen.” Eugen FILTSCH, *Harteneck. Trauerspiel in fünf Akten von Michael Albert*, in Stefan SIENERTH, Hg., *Kritische Texte zur siebenbürgisch-deutschen Literatur* (München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, 1996), 115–117, 115.